Krašto turtas – išsaugota atmintis

Knygoje – apie pabėgimus

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras išleido dr. Dariaus Juodžio knygą „Prasiveržti pro geležinę uždangą (Lietuvos gyventojų pabėgimai iš SSRS)“. Tai – pirmas išsamesnis leidinys, dokumentaliai nagrinėjantis iki šiol tik probėgšmais istorikų paliestą temą.

Knygos autorius išskiria kelis prasiveržimo pro geležinę uždangą laikotarpius: pabėgimai nuo pirmosios sovietų okupacijos 1940–1941 m., nuo antrosios sovietų okupacijos po Antrojo pasaulinio karo, partizanų prasiveržimai bei pabėgimai į užsienį vėlesniais metais.

Pasak D. Juodžio, prasiveržimas pro geležinę uždangą visuomet buvo susijęs su rizika, bet bėgimo motyvai ne visada buvo politiniai. Neretai siekta paprasčiausios žmogiškos laisvės, pagarbos asmenybei, verslumo, o tai buvo neįmanoma SSRS. Kita svarbi bėgimo priežastis – partizanų siekis perduoti į Vakarus žinią apie ginkluotą, organizuotą dešimčių tūkstančių žmonių pasipriešinimą Lietuvoje.

Šioje dr. D. Juodžio knygoje pateikiamos ne tik įvairiausios pabėgėlių istorijos, bet ir asmenų bei sienos kirtimo vietų nuotraukos, dokumentai iš LYA, asmeninių ir visuomeninių archyvų, taip pat atskleidžiama kagėbistų bei agentų veikla.

Partizanų ryšininkė Genutė – apie naktinius NKVD apsilankymus, artimiausiųjų išdavystes ir įkalinimą

Genutė Griškevičiūtė-Steponavičienė-Pakalnutė. E. Blaževič / LRT nuotr.

Išduota, įkalinta, persekiota – partizanų ryšininkę ir rėmėją Genutę Griškevičiūtę-Steponavičienę-Pakalnutę nuolat lydėjo baimė, tačiau, sako ji, tada kitaip pasielgti negalėjo. „Tokie linksmumai. Šiandien gyvi, o rytoj – nežinia“, – pasakojo Genutė.

Genutė Griškevičiūtė-Steponavičienė tapo partizanų ryšininke ir rėmėja bei 1947–1952 metais prisidėjo prie partizaninio judėjimo Ukmergės krašte. Būdama partizaninio judėjimo dalimi Genutė dirbo mokytoja, o kadangi tėvai jau buvo mirę, rūpinosi ir dviem jaunesnėmis seserimis – keleriais metais jaunesne Birute, kuri ryšininke tapo dar būdama nepilnamete, ir ketverių Vandute.

Jau 92-ąjį gimtadienį atšventusi Genutė pasitinka plačia šypsena, juokauja, tačiau vos pradėjusi pasakoti savo istoriją surimtėja – prisiminus skaudžius įvykius akyse pasirodo ašaros ir ji neslepia: vilties, kad Lietuva bus nepriklausoma, tada buvo mažai.

Vos baigusi paskutinę gimnazijos klasę Genutė atvyko dirbti mokytoja į Ukmergės rajono Taujėnų valsčiaus Varžų kaimą. Kaip pati sako, į kaimą miškų apsuptyje. Genutės tėvas tarnavo Plechavičiaus armijoje, vėliau slapstėsi miške, tetos ir dėdės šeima jau buvo įsitraukusi į partizaninį judėjimą, tad ne veltui vos atvykusią Genutę jau pirmosiomis dienomis aplankė Antano Stimburio-Tankisto būrio partizanai.

„Jie jau žinojo, kas atvažiuoja ir ką su ja daryti. (...) Tai buvo pirmieji mano ir jaunesniosios sesers Birutės partizaninio judėjimo ir rėmimo žingsniai“, – šypteli Genutė.

Nors Tankisto būrio partizanai apie seseris jau viską žinojo, abi dar turėjo duoti priesaiką. Genutė gavo Pakalnutės slapyvardį, jos jaunesnioji sesuo, dar paauglė Birutė, – Pušelės.

NKVD patikrinimai ir naktiniai apsilankymai

Paklausta, kaip atrodydavo partizanų ryšininkės diena, Genutė atvirauja, kad būtų sunku viską susakyti, ir nedaugžodžiauja: „Gaudavome užduotis – ko pareikalaudavo partizanai, tuo mes rūpinomės. Aš, kaip vyresnioji, buvau vadė, o Birutė atnešdavo, nunešdavo tai, kas reikalinga“, – pasakoja ji.

Tačiau būti partizanų rėmėju – pavojinga. Vieno mokytojų susibūrimo metu prie Genutės priėjo kagėbistas pavarde Kišonas: „Genute, saugokis, tavimi susidomėjo enkavėdistų vadas.“ Sulaukusi tokio įspėjimo, Genutė tapo dar atsargesnė – pati su partizanais susisiekdavo rečiau, dažniau siųsdavo jaunesnę seserį Birutę.

Nukelta į 8 p.

Partizano Juozo Lukšos palaikų paieškos be rezultatų

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras teigia, kad šiuo metu nemato galimybių surasti legendinio Lietuvos partizano Juozo Lukšos palaikų, nes tam trūksta duomenų, apie tai pranešė BNS.

J. Lukša, turėjęs Skirmanto ir Daumanto slapyvardžius, pokariu buvo vienas iš Lietuvos partizanų vadų, kelis kartus buvo prasiveržęs į Vakarus perduoti žinią apie kovojančią Lietuvą. Jis žuvo patekęs į pasalą per susišaudymą 1951 metų rugsėjį Garliavos apylinkėse, netoli Kauno.

Pastarąjį dešimtmetį buvo tiriama versija, kad palaikai galėjo būti užkasti Marvelėje, Nemuno paupyje Kauno pakraštyje. Apytikslę kelių hektarų vietą buvo nurodęs dabar jau miręs buvęs sovietų saugumo agentas smogikas, kuris sakė dalyvavęs J. Lukšos suėmimo operacijoje ir sužinojęs apie užkasimo vietą iš kito agento.

Vykdant tyrimą taip pat buvo ieškoma dokumentų, kur būtų pažymėta bent apytikslė užkasimo vieta, tačiau paieškos Lietuvos ypatingojo archyvo fonduose rezultatų nedavė.

Anot Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro direktoriaus Ado Jakubausko, tyrinėta ir dar viena hipotetinė versija, kad šalia Kauno galėjo būti analogiška Vilniaus „Našlaičių“ kapinėms vieta, kurioje būtų buvę laidojami Kauno kalinimo įstaigose mirę arba žuvę partizanai.

Tačiau, pasak direktoriaus, nei archyvinėmis paieškomis, nei užklausimais Kauno paminklosaugos specialistams, Kauno savivaldybės įmonės „Kapinių priežiūra“ bei morgo darbuotojams jokios aktualios informacijos nebuvo gauta. A. Jakubauskas atkreipia dėmesį, kad iki šiol aptiktos žuvusių partizanų bei sovietų represijų aukų užkasimo vietos ne pasiremiant dokumentine medžiaga, bet nurodant apie jas žinojusiems asmenims – pavyzdžiui, Tuskulėnų masinę kapavietę nurodė buvęs sovietinis saugumietis, palaidojimus „Našlaičių“ kapinėse – ten dirbusio duobkasio sūnus. „Tiriant J. Lukšos palaikų užkasimo vietos problemą tikėtasi, kad galbūt atsilieps kas nors žinantis kokią nors reikšmingą informaciją, tačiau tyrimui aktualių pranešimų nebuvo gauta“, – teigia A. Jakubauskas. „Atsižvelgiant į tai, kas aukščiau išdėstyta, tenka konstatuoti, kad šiuo metu objektyviai neegzistuoja galimybių nustatyti Juozo Lukšos-Skirmanto palaikų užkasimo vietos.“ Tokią informaciją A. Jakubauskas neseniai perdavė prezidentūrai, šiuo raštu jis pasidalijo ir su BNS.

Seimas 2021 metus yra paskelbęs partizano Juozo Lukšos-Daumanto metais, nes 2021 metų rugpjūčio 10 dieną sukanka 100 metų nuo jo gimimo.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Kovoje už Laisvę netrūko išradingumo

Nuotrauka iš Vlado Šlaito viešojoje bibliotekoje eksponuotos fotomenininko Alfredo Girdziušos parodos „1991-ųjų sausio 13-oji“.

Vienai iš Lietuvai labiausiai įsiminusių dienų kovojant už Nepriklausomybę – Sausio 13-ajai – 30 metų. 1991 metais tą dieną sovietų kariuomenė užėmė Vilniaus televizijos bokštą, Valstybinį radijo ir televizijos komitetą. Šiuose įvykiuose sužeisti šimtai žmonių, 14 žmonių žuvo. Bet tūkstančiai Lietuvos žmonių neleido užimti Parlamento. Visa tauta apgynė šalies laisvę.

Pasinaudodami ukmergiškio Virginijaus Apanavičiaus straipsnio „Kuklūs 1991-ųjų sausio įvykių prisiminimai“, išspausdinto Deltuvos kultūros almanacho „Eskizai“ 2011 m. numeryje, ištraukomis, šiame straipsnyje prisiminsime to meto dienas.

Su tam tikra humoro doze autorius aprašo lemtingus sausio įvykius. Tačiau juose nėra tiesioginių įvykių aprašymo. Bet iš prisiminimų galima susidaryti vaizdą, ką galvojo ir ką jautė paprasti žmonės, kokiems veiksmams ruošėsi ir kaip elgėsi. Juk už laisvę kovojo būtent paprasti žmonės.

„(...) Aš sėdžiu pas uošvienę... Sakau: „Neišjunkit televizoriaus, nes rodys dabar kažkokie kiti... Dabar visiems skambink ir sakyk, kad čia jau visai kiti, kad sėdi televizoriuje blogiečiai, kad netikėtų nė vienu žodžiu...“ Na ir pradėjau galvoti, ką dabar daryti, ką veikti, kad nereikėtų sėdėti čia, rankas sudėjus. Atsivežiau septynis maišus grūdų, užrišau ir pas uošvienę sandėliuko palėpėje pakabinau ant sijos. Sakau: „(...) Jūs nežinot, bet gali būti karas. Štai, grūdų padėjau, susimalsit mašinka mėsai malti ir valgysit.“ (...) Galvojau, jau važiuosiu Aukščiausion Tarybon. Turėjau ginklų, šovinius susirinkau. Draugams pasakiau, kad šautuvų neatiduotų, saugotų optikas (...)“.

„Galvoju, kad reikia įrašyti į vaizdo juostą informaciją labai trumpai, bet kad rusų kalba, kad būtų galima išplatinti Rusijoje. Kad reikėtų sudaryti įvykių santrauką ir įrašyti į magnetofono juostelę.

Nukelta į 8 p.

Partizanų ryšininkė Genutė – apie naktinius NKVD apsilankymus, artimiausiųjų išdavystes ir įkalinimą

Kęstučio apygardos Butigeidžio rinktinės Šalnos rajono štabo nariai su Aušrelės būrio partizanais. Iš dešinės: Aušrelės būrio partizanė Vladislava Rudienė (pažymėta Nr. 1), Aušrelės būrio partizanė Genovaitė Rudytė (pažymėta Nr. 3). Tauragės aps., Batakių vls. 1949 m. Lietuvos ypatingojo archyvo nuotr.

Partizanų rėmėja Monika Baliukonytė (dešinėje) su broliu, Dainavos apygardos Vlado Gavelio-Ryto vadovaujamo būrio partizanu Juozu Baliukoniu-Aru ir Jadvyga Laniauskaite (kairėje). Ne vėliau kaip 1951 m. rugpjūčio mėn.

Vytauto apygardos partizanai, persirengę moteriškais drabužiais. Ne vėliau kaip 1951 m. vasario mėn.

Atkelta iš 7 p.

„O ji paauglė buvo. Beveik paauglę mergaitę įtraukiau į šitokį judėjimą. Ir labai didelius žygdarbius ji atliko“, – pasididžiavimo jaunesne seserimi neslepia Genutė.

Po kurio laiko NKVD iš tiesų pasišaukė Genutę pasikalbėti ir liepė pranešti, jei su ja susisieks partizanai. Netrukus – pirmieji patikrinimai, ar Genutė tikrai praneštų apie tokius apsilankymus.

„Naktį tik buldyg buldyg į langą – įleisk. Kas bebarbins, turi įleisti, nes nežinai, kas ateis. Įėjo du – aha, vaikeli, nematyti. Pažiūrėjau į batus, į aprangą, galvoju, jau jūs manęs neapgausit. Pasiuntė apsimetėlius. Jie išmetė nuotraukas ant stalo: kas čia toks, kas čia toks? Aš gi jau visus Tankisto partizanus pažinojau, bet jei kas nors ateina iš svetimo būrio, šalia turi būti ir savas žmogus. (...) Jie apsimetė partizanais. Sako: mums reikia susitikti su Tankisto būrio partizanais, suveskite mus. O aš sakau: nieko nežinau, nepažįstu jokių tankistų, nieko. Išsisukau. Po kiek laiko nešu žinią tam enkavėdistui – va, sakau, buvo banditai, baisiai šokdino mane. Taigi čia jau su jo žinia tie „banditai“ buvo atėję“, – įvykius ryškiai atsimena Genutė.

Išduota priglaustos mergaitės

Partizanų ryšininkė patyrė ir išdavystę. Ir ne iš bet ko – iš artimiausių žmonių. Krašto gimnazijoje buvo susikūręs gimnazistų susibūrimas prieš valdžią „Audra“. Tačiau gimnazistus susekė, todėl viena mergaitė atvyko į Varžų kaimą, kur gyveno Genutė. Susipažinusi su mergina, Genutė ją priglaudė, kaip sako partizanų rėmėja, abi kartu atliko daug žygdarbių. Kartu su Genute mergina gyveno dvejus metus, kol ją sugavo.

„Aš ir dabar saugausi, dar visko nepasakysiu, nes aš dar bijau, tai širdies aš neatvėriau ir tai mergaitei. Bet ėjome kartu, todėl ji viską žinojo. Taip dvejus metus aš ją slėpiau, ji pas mane gyveno, su manimi buvo, vaikščiojome, dainavome, koncertavome tiems patiems partizanams.

Iš liūdesio ateina mergaitės padainuoti. Ir dainuodavome tas dainas, mergaitė gražų balsą turėjo, mano sesutė Birutė irgi neblogai, o aš taip pat pabaubdavau prie jų. Vėliau, po dvejų metų slapstymosi, ją sugavo. Ir ji viską išdavė. Kaip šventėme Antanines Tankisto būryje, kas buvo, viskas susakyta“, – išdavystę prisimena Genutė.

Tačiau tada ryšininkė dar nežinojo, kad išdavikė – jos priglausta mergaitė. Ilgus metus Genutė manė, kad ją išdavė kita mokytoja, tačiau ji suprato, kad toji mokytoja negalėjo žinoti visų paslapčių, todėl ilgą laiką šis klausimas nepaliko minčių. Tiesą Genutė sužinojo jau daug vėliau, nuėjusi į archyvus ir paprašiusi informacijos. Ją išdavusią mergaitę Genutė dar sutiko prieš 10 metų, tačiau taip ir neišdrįso paklausti, kodėl.

„Kam jai reikėjo tai pasakyti? Buvo mūsų susitikimas Ukmergėje 2009 metais. Aš jos nepažinau. Paklausiau, kas ji tokia, paprašiau, kad prieitų prie manęs. Labai susinepatogino, sako: „Aš galvojau apie jus visą laiką, koks jūsų likimas.“ O kad tu viską išdėstei – ar reikėjo? Gal mušė, gal skriaudė – aš nežinau. Bet nieko nepasakiau, labai be sveikatos, vos gyva buvo. Taip ir nežinau, kodėl išdavė, nepaklausiau. O išdavė viską – kur buvome, ką veikėme, kokį ryšį turėjome“, – pasakoja partizanų rėmėja.

Įkalinimas rūsyje ir ilgas persekiojimas

Praėjus kuriam laikui nuo tos išdavystės laukė ir įkalinimas. Tuo metu Genutė dirbo jau kitame kaime, tačiau ją Švietimo skyrius pasikvietė į Ukmergę. Pasodino Genutę prie stalo pas skyriaus vedėją, o tuoj ir išsivedė.

„Išsiveda mane, einu paskui jį, ištaiso didžiausią lapą popieriaus prirašytą – visa giminė mano surašyta. Aš nieko neneigiau. Išlaikė mane visą pusdienį, visą naktį. Nusivedė į enkavėdistų rūsį. Ryte paleido“, – sako Genutė.

Tuo grėsmė nesibaigė. Kiekvieną ketvirtadienį po pamokų partizanų ryšininkė buvo įpareigota ateiti su žiniomis iš partizanų, persekiojama.

„Vieną ketvirtadienį ateinu – nieko nežinau, su niekuo nekalbėjau. Antrą ketvirtadienį – nieko. Trečią ateinu, durys užrakintos, niekas manęs neįsileidžia. O tais kartais, kai išlipu iš kokio sunkvežimio, žiūriu, jau stovi netoliese keli. Aš – į parduotuvę, jie – iš paskos. Taip sekiojo. O tą trečią ar ketvirtą kartą jau jokio seklio paskui mane nebuvo. Bet mokykloje lankėsi – tai ant aukšto, tai nubildėjo su visomis lubomis skrebai. Žinojau, kad seka, žinojau“, – pasakojimu dalijasi Genutė.

Šis Domantės Platūkytės parengtas interviu buvo spausdintas portale LRT.lt. Dėkojame portalui už galimybe pasidalyti juo su mūsų skaitytojais.

Straipsnio tęsinį skaitykite kitą savaitę „Ukmergės žinių“ priede „Krašto turtas – išsaugota atmintis“.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Kovoje už Laisvę netrūko išradingumo

Atkelta iš 7 p.

O paskui išplatinti ir išvežioti. Turėjau Maskvoje draugelį karininką, galvojau jam perduoti juostelę ir informaciją. Maskvoje tuo metu gyvavo „Echo Moskvy“ (radijo stotis), stebuklingai iki dabarties išlikusi stotis. Ir aš galvojau kaip nors iki ten nugabenti medžiagą, o jie jau žinos ką daryti.

Radijo stotis informaciją priėmė. Dar paprašiau, kad praneštų per televiziją, kad rodys ne vidury dienos, kai nieko nėra, o pirmą valandą nakties, kai visi namie prilipę prie ekranų. Kad būtų visi pasiruošę, kas turi „vidiakus“, įsirašyti trumpą informaciją. Ir tą padarė. Tiksliai nežinau, negaliu patvirtinti, bet man sakė, kad taip padarė“.

„Paėmėm seną kerzaveką batą, parašėm „Sovietskaja armija“, įmerkėm į raudonus dažus, kad „sukraujuotų“, kad po to padarytos pėdos būtų su krauju. Greitai viską padarėm, įdėjom į celofaną. (...)

Aukščiausioji taryba jau buvo aptverta metalinėmis armatūromis ir blokais, bet dar nė vieno daikto nebuvo padėta. Buvo tuščia, jie tikriausiai nukabinėdavo, nenorėdavo konflikto su rusais. Suprantu, išeinu aš su tuo batu ir einu per visą aikštę, o ten pilna korespondentų ir žurnalistų. Na ką, o aš einu ir lipu ant tvoros su tuo batu. Galvoju, užkabinsiu aukštai, kad niekas nenuimtų. Atsisuku, matau pilna vizdo kamerų aplinkui, žinai, pilna, pilna ir man tokia mintis atėjo į galvą: jeigu pasikeis valdžia, sėsiu, teks atsakyti už viską. Tačiau batą pakabinau. Bijojau... Bet iš ryto bato jau nebebuvo, nukabino. Aišku, ne tie piliečiai, kurie buvo šitoj tvoros pusėj. Tačiau po kelių valandų pradėjo jau visi kabinti ant tvorų. Karikatūras, plakatus, dokumentus ir kitką. Drebėjo rankos, negalėjau nusėdėt.“

„Paskui galvojau, ką čia pašnekėt. Nes buvau tarnavęs karininku Šiaurės miestelyje, kur buvo tankų bataliono vadas papulkininkis, geras karininkas, tikras karininkas.

Pagalvojau, jog reikia, kad šie karininkai, kurie mane gerai pažinojo, išgirstų mano žodžius per televiziją (gal ir naiviai galvojau). Kiek prisimenu, ten buvo TSRS televizijos programos „Laikas“ „Intervizijos“ grupė. Ir aš ieškau ir ieškau, kur ta rusų televizija, pamačiau jų lentelę su užrašu ir priėjau prie jų, o čia priėjo ir kitų televizijų korespondentai. Priėjęs sakau: „Noriu pašnekėt, nes mano tankas dabar važiuoja čia, nes tarnavau tanko vadu Šiaurės miestelyje. Esu buvęs Tarybų Sąjungos kariuomenės karininkas“. Po šių žodžių visi korespondentai iškart nukreipė žvilgsnius ir video kameras į mane.“

„Ėmiau pasakoti, kad tarnavau čia, kad tikiu, jog mano pažįstami karininkai nevers karininkų ir kareivių šaudyti vietos gyventojų, kad yra tikrų karininkų šiame dalinyje. Galvojau, kad jie bus žmogiški ir nepaklus pragaištingiems įsakymams šaudyti beginklius žmones prie Aukščiausiosios tarybos, kad paklausys manęs, jei girdės mano žodžius, nors aš dabar kitoje barikadų pusėje.“

Parengė Arvydas Pėšina

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS